

Szikszaíné Nagy Irma: *Leíró magyar szövegtan*

Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 509 p.

Közel két évtized telt el NAGY FERENC *Bevezetés a magyar nyelv szövegtanába* (Tankönyvkiadó, Budapest, 1981.) című egyetemi jegyzetének megjelenése óta, míg elkészült egy új, az elmúlt évtizedek dinamikusan fejlődő szövegtani kutatásainak eredményeit összefoglaló, az oktatómunkát kiválóan segítő mű, amely a szerző, SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szándéka szerint „nem kutatóknak készült, hanem a jelenlegi és a jövőendő magyartanároknak”. (16.)

A könyv címe (*Leíró magyar szövegtan*) a jó címhez méltóan már eligazít abban, hogy milyen megközelítésben olvashatunk a szövegről.

Leíró jellegével a mű a magyar nyelvtudományban honos tradícióhoz igazodik: a szövegtani kutatások eredményeinek leírását, rendszerbe foglalását, a szövegjellemzők számbavételét, osztályozását tartalmazza szinkron metszetben. A címben foglalt *magyar* egyrészt azt jelzi, hogy az ismertetett szövegsajátosságok főként a magyar nyelvű szövegekre érvényesek (jóllehet közülük sok univerzálisnak is tekinthető), másrészt magyar annyiban is, hogy – a célzott olvasói kört szem előtt tartva – a hivatkozott szövegtani munkák többnyire magyar szerzőktől valók, vagy magyar nyelven is hozzáférhetők. A címbéli *szövegtanból* arra következtethetünk, hogy alapvetően nyelvészeti megközelítésű összegzést vehet kézbe az olvasó, hiszen a tudományterületnek ez az elnevezése (a *-tan* utótag is erre utal) összhangban van a többi nyelvi szint megnevezésével, s ebben az értelemben a „szövegtan szerves kiegészítője azoknak a nyelvtudományi ágazatoknak, amelyek a szöveg elemi felépítőinek vizsgálatát tűzik ki célul.” (BENKŐ LORÁND: Elnöki megnyitó. In: SZATHMÁRI ISTVÁN – VÁRKONYI IMRE (szerk.): *A szövegtan az oktatásban és a kutatásban*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1979. 8.)

Valójában ennél sokkal tágabb, korszerűbb értelemben, a *textológia* (*szövegtudomány*) szinonimájaként használja SZIKSZAINÉ a szövegtant. Vagyis nem olyan diszciplinának tartja csupán, amelynek anyaga és tárgya a szöveg, hanem olyanak, amely a szöveggel kapcsolatos, azt befolyásoló-meghatározó, de a nyelven túlmutató jelenségekkel is foglalkozik: többek között a szöveg jelentésének, alkotásának, befogadásának, pragmatikai vonatkozásainak kérdéseivel is. Az ily módon értelmezett szövegtan keretében integrálja a szerző a nyelvészet és a szöveggel foglalkozó egyéb tudományterületek eredményeit.

Annak ellenére, hogy művét csupán „tájékoztató jellegű, vázlatos áttekintésnek” (15) szánta, a 17 nagy fejezetre tagolt, több mint 500 oldal terjedelmű munka már méreteivel is jól jelzi egyrészt a szerzőnek a textológiával kapcsolatos imponálóan széles körű tájékozottságát, másrészt a multidiszciplinárisra készülő szövegtani kutatások gazdagságát: a szöveg mint komplex egység megközelítésének sokféleségét, ezen eredmények széles alkalmazási lehetőségeit s a textológia lezáratlanságából adódó újabb perspektívákat is.

„Gondot okozott a könyv fejezetekre tagolása, mert a szövegpragmatika, -szemantika, -grammatika stb. között végtelenül nehéz meghúzni a határt, hiszen a szövegpragmatika mint az egyik legfontosabb szövegszint »felszívní» látszik a többit.” (16.) A szerzőnek erre az előszóbeli megjegyzésére azért érdemes odafigyelni, mert több ponton szembetűnő eltérés van a felsőoktatásban használatos eddigi egyetlen összefoglaló szö-

vegtani jegyzet (a már idézett NAGY FERENC műve) és SZIKSZAINÉ NAGY IRMA könyve között. Az ismertetésnek nem célja a két mű összevetése, hiszen a megjelenésük között eltelt 18 év már önmagában jelzi a szövegten fejlődéséből szükségszerűen következő különbségeket, csupán arra szeretnék utalni, hogy a NAGY FERENC-i tagoláshoz (de utalhadtunk KIEFER FERENC korábbi tanulmányára (Szövegelmélet, szöveggrammatika, szövegnyelvészet, *Nyr.* 103. 216-225), amelynek rendszerezését néhány középiskolai tankönyv, illetve főiskolai jegyzet szövegtani fejezete is átvette) szokott, és azt elfogadó magyartanárok bizonyos fogalmakat egészen más fejezetekben, más szövegszintekhez sorolva találunk meg, természetesen újabbakkal kiegészülve. Közülük csak néhányat említve: a „hagyományos” magyar szövegtenban a szöveggrammatikai szintnél tárgyalt *deixis*, *aktuális mondattagolás* és *szörend* vizsgálata átkerült a szövegpragmatikába. Az *előfeltevés* nemcsak hogy kikerült a szöveggrammatikából, hanem kettős jellegének megfelelően mind a szemantikai, mind a pragmatikai fejezetben helyet kapott. A *mellérendelő kötőszók* szövegkohéziós szerepét SZIKSZAINÉ nem grammatikai, hanem szemantikai-logikai természetűnek tartja, így tárgyalására a szövegszemantika keretében kerül sor. A *cím*, a *fókusz-* és *tételmondat* funkciójának tisztázása „hagyományosan” a szöveg szerkezete című fejezetben található. SZIKSZAINÉ ezeket a szövegszervező tényezőket a szövegjelentés összetevőiként a szövegszemantikában tárgyalja.

Ezek az „átrendeződések” jól érzékeltetik egyrészt a szövegtani kutatások elmélyültebbé válását, másrészt – mivel az egyes kutatók rendszerezése között még mindig jelentős eltérés van – jelzik is a textológia lezáratlanságát, sok kérdésének kidolgozatlanságát.

Egyes szövegjellemzők besorolása abból a szempontból is újszerű, hogy más-más aspektusból megvilágítva több fejezet is tárgyalja funkciójukat. A *témát* például nemcsak szövegszemantikai oldalról, hanem a legfőbb szövegalkotási elv, az egység felől is bemutatja. Az *utalás* nemcsak a grammatikai szintű összetartó erő egyik tényezőjeként, hanem a folytonosság mint szövegeképző szabály eszközeként is megjelenik, bizonyítva az elem egyidejűleg betöltött többféle funkcióját.

Egy ilyen széles területet átfogó könyv írásakor, amely a szerteágazó ismeretanyag átgondolt rendszerezését igényli, nemcsak a fogalmak, egyes szövegjellemzők, hanem egy-egy résztema besorolása is mérlegelést igényel. Csak egyetlen példával érzékeltetem ezt a nehézséget.

A *dialogus (párbeszéd)* kérdésköre számos pragmatikai vonatkozást vet fel. LEVINSON például a pragmatika egyik fő területének tartja a társalgáselemzést (LEVINSON, C.: *Pragmatics*. Cambridge University Press, 1983.), amely a társalgásnak mint dialogusból építkező szövegműfajnak a nagyrészt ösztönösen alkalmazott szabályrendszerét kívánja explicitté tenni. De vizsgálható a párbeszéd a beszédaktusok felől is, részét képezheti továbbá a szövegtipológiának, s mivel a párbeszéd legalább két személy (vagyis különböző szövegalkotók) megszólalását foglalja egybe, a szövegeköziség szempontja sem mellőzhető. Megemlíthetjük még a szövegstiliztika illetékességét is, hiszen a társalgási stílus – sajátos nyelvhasználatából adódóan – külön stílusréteget alkot.

SZIKSZAINÉ – a választás kényszerét ki nem kerülhetően – végül is (eltérő hangsúllyal) a fenti vonatkozások mindegyikét érinti, de alapvetően a szövegtipológia, illetve az intertextuális kohézió kapcsán. Az ő rendszerezésében így kerül helyére a párbeszéd résztemája.

A már hagyományosan ismert szövegtani fejezeteken (*A szövegtan tárgya, célja, ágai, helye a tudományok rendszerében; A szöveg fogalma; A szöveggrammatika; A szövegszemantika; A szövegstilisztika, A szöveg szerkezete; Szövegtipológia*) túl a szövegtani kutatások irányainak és eredményeinek megfelelően több új témával bővült a könyv. Így részletesen foglalkozik a textualitás kérdéseivel, a szövegtipológiától elkülönítve tárgyalta elhangzó, írott és multimediális szöveggel, a szövegpragmatikával, a szövegek közötti összefüggéssel, a szövegalkotás és -befogadás kérdéseivel, valamint a textológiai szempontú szövegelemzéssel.

A szövegsajátosságok sokoldalú, illetve különböző szövegtani felfogás szerinti megközelítése segít az adott jelenség komplex megítélésében, de egyben terminológiai tarkaságot is eredményez. Ez utóbbi kezelése nem könnyű feladat elé állítja a szerzőt, aki a tanulhatóság érdekében pontosan tisztázza az egyes fogalmak jelentését, a rokon (például *implikáció/implikatura, parafrázis/perifrázis*) vagy ellentétes (például *globális kohézió/lineáris kohézió, téma/réma*) fogalmak egymáshoz való viszonyát, ugyanazon terminusnak a különböző felfogások szerinti eltérő jelentését (például *kontextus, előfeltevés*), vagy ugyanazon jelenség eltérő terminológiával történő jelölését (például *szoros pár / szomszédsági pár, metatextualitás/transztextualitás*). Szükség szerint azt is jelzi, ha egy műszo valamely kutató sajátos terminus technicusa (például: PETŐFI S. JÁNOS: *kotextus*, SEARLE: *deklaratívák*, AUSTIN: *lokúció*, GRICE: *relevancia*).

Az eligazodást könnyíti meg az egyes fejezetek végén található *Alapfogalmak és fontos kifejezések* című felsorolás, valamint a könyv végén ezek összegzése, rövid definícióval is kiegészítve a *Textológiai fogalomtárban*. Az utóbbi – remek utalásaival – különösen nagy segítséget nyújt a textológia nem egységes jellegéből adódó műszóhasználati különbségek tisztázásához.

A szerző – állítása szerint – csupán áttekintést kíván adni a textológia jelenlegi helyzetéről, s nem még egy új felfogást konstruálni a már meglévők mellé (15). Ez azonban nem jelenti azt, hogy ő maga ne foglalna állást jó néhány kérdésben, ne érvelne valamely nézet jogosultsága mellett, vagy ne utalna egyes felfogások hiányosságaira. Fogalomhasználatában, vagy ahogy az egyes szövegszinteket tárgyalja, körvonalazódik a maga saját álláspontja. Hogy csak egyet emeljünk ki a sok közül: a kohézió / koherencia szinonimaként való használata bevett dolog a textológusok többségénél. SZIKSZAINÉ – bár utal erre – következetesen a *kohézió* (mint a szemantikai természetű szövegösszetartó erő), *koherencia* (a szöveg pragmatikai jellegű összefüggése) és *konnexitás* (a szöveg mondatainak grammatikai kapcsoltsága) hármasát használja.

A könyv áttekintő jellege és a szerző egyéni állásfoglalása ügyesen oldódik fel (kell hogy feloldódjék a tanulhatóság érdekében) például olyan alapfogalom tárgyalásakor, mint a *szöveg*. Több, ismert textológus definíciójának felsorakoztatását követően egy saját definícióban foglalja össze azokat a közös sajátosságokat, amelyek a szöveg mibenlétének általánosan elfogadott kritériumai. Általában ugyanezt, a saját álláspontot is tükröző összegzést fogalmazzák meg a fejezet végi összefoglalások.

Szólni kell a könyv felépítéséről és tipográfiájáról is, hiszen mindkettő a rendkívül szerteágazó téma áttekinthetőségét szolgálja.

Az egyes fejezetek vázlattal indulnak, ezt követi a jól (számozással is) tagolt, sokféle betűtípussal élő kifejtő rész, melyhez sok-sok igényesen kiválasztott, változatos mű-

fajú és stílusú példaszöveg illeszkedik. Zárásként összefoglalás, fogalom- és kifejezésjegyzék, (esetleg) vitakérdés, valamint az adott fejezet témáját érintő szakirodalmi jegyzék áll.

A könyv végén az összesített szakirodalom, a (vissza)keresést segítő *Név és tárgymutató*, valamint a már említett *Textológiai fogalomtár* található.

Ötletes újdonsága a könyvnek az, ahogy az egyes szövegsajátosságokat egyetlen műalkotás (Juhász Gyula: Anna örök) elemzéséhez kötve is bemutatja. A vers textológiai elemzése először az egyes fejezetek végén, azok témájához igazodva, az adott szempontra fókuszálva jelenik meg, majd a könyv végén összegezve, komplexen *A textológiai műelemzés* című fejezetben. Ezzel a megoldással – s természetesen a mű egészén végigvonuló, az elméleti részeket gazdagon kiegészítő egyéb szövegek elemzésével is – példát mutat egyben a szövegtani ismeretek gyakorlati alkalmazására is.

Oktató és hallgató egyaránt nagyon várta ezt a könyvet, amely a modern nyelvészet elmúlt időszakának egyik legtermékenyebb, sok irányba elágazó területének, a textológiának a kutatási eredményeit foglalja sikeresen rendszerbe.

E korszerű (tan)könyv a gyakorló magyartanárnak nemcsak a nyelvtanórák szövegtani fejezeteinek tanításához nyújt kiegészítő friss ismereteket, hanem hozzásegít – többek között – egy korszerűbb fogalmazástanításhoz és műelemzéshez.

A főiskolai és egyetemi hallgatónak pedig úgy ad szövegtani alapot, hogy problémafelvetéseivel, vitakérdéseivel, szakirodalmi eligazításaival az érdeklődőt egyben a további (önálló) elmélyülés irányába orientálja.

Albertné Herbszt Mária

Fehér Erzsébet: A szövegkutatás megalapozása a magyar nyelvészetben. Tudománytörténeti vázlat

Nyelvtudományi Értekezések 147. sz.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000. 84 p.

Értekezésében a hazai – szűkebb értelemben vett – nyelvészeti szövegkutatások alig több mint két évtizedes történetéről, általános kérdéseiről és fő irányairól nyújt reflexív-értelmező áttekintést FEHÉR ERZSÉBET – jószerével elsőként a magyar szakirodalomban. A dolgozat a történeti és a tematikus nézőpont szerves egységében mutatja be a magyar szövegnyelvészet kialakulásának körülményeit, fejlődésének folyamatát, illetőleg azokat a területeket és témaköröket, amelyek mélyreható változásokat idéztek elő a magyar nyelvészeti gondolkodásban, s ezáltal lehetővé, illetőleg szükségessé vált a szövegnyelvészeti vizsgálódások szaktudományos jellegének megalapozása, feladatrendszerének kijelölése is.

1.1. Az „Elméleti viták és a szövegkutatás kezdetei a magyar nyelvészetben” című első fejezet (11-28) az elméleti-módszertani viták közegében vázolja fel a hazai szövegkutatások kibontakozásának nagyjából az 1960 – 70-es évek fordulójáig tartó periódusát. Arra a kérdésre keres választ, hogy a háború utáni ellentmondásos, ideológiai-politikai előítéletekkel, burkolt vagy nyílt preferenciákkal terhelt időszakban történtek-e lépések, és ha igen, milyen jelleggel, egyrészt a „nyelvhasználat elméleti megalapozása irányában”, másrészt a „mondat nyelvészetétől a szöveg nyelvészete felé” (12). Válaszait A III.